

O'ZBEK LISONIY MADANIYATIDA "MEHMONDO'STLIK" LEKSIK BIRLIGINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.076>

Saxibova Dilrabo Ergashevna
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek lisoniy madaniyatida "mehmondo'stlik" leksik birligining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Mehmondo'stlik tushunchasining semantik, pragmatik va madaniy qatlamlari ochib berilib, uning frazeologik birliklar, maqol va matallarda aks etishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur birlikning milliy mentalitetdagi o'rni ham ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik, lingvokulturologiya, leksik birlik, milliy mentalitet, frazeologiya, semantika, pragmatika

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF THE LEXICAL UNIT "HOSPITALITY" IN UZBEKISTAN LANGUAGE CULTURE

Sakhibova Dilrabo Ergashevna
Termez State University

Abstract: This article analyzes the linguocultural features of the lexical unit "hospitality" in Uzbek linguistic culture. The semantic, pragmatic, and cultural layers of the concept are explored, along with its representation in phraseological units, proverbs, and sayings. The role of this unit in the national mentality is also scientifically interpreted.

Keywords: hospitality, linguoculturology, lexical unit, national mentality, phraseology, semantics, pragmatics

Kirish

Til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq hodisalardir. Har bir xalqning lisoniy tizimida uning dunyoqarashi, qadriyatlari va turmush tarzi aks etadi. O'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan muhim madaniy qadriyatlaridan biri bu - mehmondo'stlikdir. Ushbu tushuncha nafaqat ijtimoiy hayotda, balki til birliklarida ham o'zining yorqin ifodasini topgan. "Mehmondo'stlik" leksik birligi o'zbek lisoniy madaniyatida chuqur semantik va pragmatik yuklama kasb etadi. U faqatgina mehmonni kutib olish emas, balki hurmat, saxovat, insonparvarlik kabi qadriyatlarni

o'zida mujassam etadi. Shu jihatdan mazkur birlikni lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism

“Mehmondo'stlik” leksik birligining semantik xususiyatlari “Mehmondo'stlik” so'zi “mehmon” va “do'st” komponentlaridan tashkil topgan bo'lib, semantik jihatdan “mehmonni do'stdek kutib olish” ma'nosini anglatadi. Bu esa o'zbek xalqining mehmonni yuksak qadrlashini ifodalaydi. Mazkur birlik quyidagi semantik komponentlarni o'z ichiga oladi: hurmat, e'tibor, saxovat, ochiqko'ngillilik, samimiylik degan so'zlarni kiritish mumkin. Shuningdek, bu tushuncha ko'p hollarda ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lib, milliy o'zlikni ifodalovchi muhim belgidir.

Frazeologik birliklar va paremiologiyada aks etishi nomoyon bo'ladi. O'zbek tilida mehmondo'stlik tushunchasi ko'plab maqol va iboralarda aks etgan: “Mehmon otangdan ulug'”, “Mehmon kelsa, nur keladi”, “Mehmon - atoyi Xudo”. Ushbu paremiologik birliklar mehmonni muqaddas darajada qadrlash g'oyasini ifodalaydi. Frazeologik birliklar esa bu tushunchaning obrazli ifodasini beradi: “Mehmon kutmoq”, “Ko'nglini olish”, “Dasturxon yozmoq”. Bu birliklar orqali mehmondo'stlikning nafaqat amaliy, balki emotsional-ekspressiv jihatlari ham yuzaga chiqadi.

Pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlari

Mehmondo'stlik tushunchasi nutq jarayonida ham muhim pragmatik vazifani bajaradi. Masalan: taklif qilish (“Keling, mehmon bo'ling”), hurmat bildirish (“Mehmonimizsiz”), ehtirom ko'rsatish (maxsus muomala shakllari). Lingvokulturologik jihatdan bu birlik o'zbek xalqining mentaliteti, urf-odatlar va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Ayniqsa, dasturxon madaniyati, mehmon kutish marosimlari ushbu tushunchaning asosiy komponentlaridan biridir.

Muhokama

Mazkur tadqiqot doirasida “mehmondo'stlik” leksik birligining o'zbek lisoniy madaniyatidagi o'rni ko'p qirrali hodisa sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Tahlillar natijasiga ko'ra, ushbu birlik nafaqat nominativ ma'noga ega oddiy leksik birlik, balki chuqur lingvokulturologik mazmunni o'zida mujassam etgan konsept sifatida talqin etilishi lozim. Avvalo, “mehmondo'stlik” tushunchasining semantik tuzilmasi uning tarkibiy komponentlari orqali kengayib borishi kuzatildi. Ya'ni, ushbu birlik faqat “mehmonni kutib olish” harakati bilan chegaralanmay, balki hurmat, saxovat, mehr-oqibat, bag'rikenglik kabi ijtimoiy-axloqiy kategoriyalar bilan uzviy bog'langan. Bu esa uning denotativ ma'nosidan tashqari konnotativ qatlamining ham nihoyatda boy ekanligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, paremiologik va frazeologik materiallar tahlili shuni ko'rsatdiki, mehmondo'stlik konsepti o'zbek xalqining kollektiv ongida mustahkam o'rin egallagan. Xususan, maqol va matallarda mehmonning yuqori maqomga ko'tarilishi

(“Mehmon otangdan ulug‘”, “Mehmon - atoyi Xudo”) ushbu tushunchaning sakral (muqaddas) xarakter kasb etganligini anglatadi. Bu holat esa mehmondo‘stlikning oddiy ijtimoiy norma emas, balki qadriyat darajasiga ko‘tarilganligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, pragmatik jihatdan “mehmondo‘stlik” leksik birligi nutq jarayonida kommunikativ strategiya sifatida ham faol qo‘llanilishi aniqlanadi. Taklif qilish, hurmat bildirish, ijtimoiy yaqinlikni ifodalash kabi nutqiy aktlar aynan shu tushuncha orqali amalga oshiriladi. Masalan, “mehmon bo‘ling”, “uyimizga marhamat qiling” kabi ifodalar nafaqat axborot uzatadi, balki ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlovchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, mehmondo‘stlik konsepti o‘zbek xalqining milliy mentalitetini aks ettiruvchi asosiy belgilar qatoriga kiradi. Ayniqsa, dasturxon madaniyati, mehmon kutish marosimlari, mehmon oldidagi mas‘uliyat kabi elementlar ushbu konseptning real hayotdagi ifodasi hisoblanadi. Bu esa til va madaniyatning o‘zaro chambarchas bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi. Qiyosiy jihatdan yondashilganda, boshqa madaniyatlarda ham mehmondo‘stlik tushunchasi mavjud bo‘lsa-da, o‘zbek lisoniy madaniyatida u alohida emotsional-ekspressiv va axloqiy yuklama bilan ajralib turadi. Xususan, o‘zbek tilida mehmondo‘stlik bilan bog‘liq birliklarning ko‘pligi va ularning faol qo‘llanilishi ushbu konseptning milliy identifikatsiya vositasi sifatida ham xizmat qilishini ko‘rsatadi. Natijada, “mehmondo‘stlik” leksik birligi ko‘p qatlamli lingvokulturologik fenomen sifatida namoyon bo‘lib, u til tizimida semantik, pragmatik va madaniy komponentlarning uzviy birligi asosida shakllangan. Ushbu birlikni chuqur o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va kommunikativ tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek lisoniy madaniyatida “mehmondo‘stlik” leksik birligi nafaqat oddiy nominativ birlik, balki murakkab lingvokulturologik konsept sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu birlik til tizimida semantik, pragmatik hamda madaniy qatlamlarning uzviy birligi asosida shakllangan bo‘lib, u o‘zbek xalqining milliy dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim indikator hisoblanadi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, “mehmondo‘stlik” tushunchasi keng semantik maydonga ega bo‘lib, uning tarkibida hurmat, saxovat, samimiylik, bag‘rikenglik, insonparvarlik kabi ijobiy konnotatsiyalar mujassamlashgan. Bu esa mazkur leksik birlikning faqat lug‘aviy ma‘no bilan cheklanib qolmasdan, balki chuqur emotsional-ekspressiv va baholovchi xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, frazeologik va paremiologik materiallar tahlili “mehmondo‘stlik” konseptining o‘zbek tilida yuqori darajada faolligini namoyon etdi. Xususan, maqol va matallarda mehmonning ulug‘lanishi, unga nisbatan alohida hurmat-ehtiromning

ifodalanishi ushbu tushunchaning milliy ongda muqaddas qadriyat darajasiga ko'tarilganligini tasdiqlaydi. Bu esa til birliklari orqali madaniy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilish mexanizmini ham yoritib beradi.

Pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, "mehmondo'stlik" leksik birligi kommunikativ jarayonda muhim ijtimoiy funksiyani bajaradi. U insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, yaqinlik va hurmatni ifodalash, hamkorlik muhitini yaratishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, taklif, murojaat va ehtirom ifodalovchi nutqiy birliklarda uning faol qo'llanishi bu konseptning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Lingvokulturologik jihatdan esa mehmondo'stlik o'zbek xalqining milliy identitetini belgilovchi asosiy belgilar qatoriga kiradi. Dasturxon madaniyati, mehmon kutish marosimlari, mehmon oldidagi mas'uliyat kabi an'analar ushbu tushunchaning real hayotdagi ifodasi bo'lib, ular til birliklari orqali konseptual darajada mustahkamlangan. Bu esa til va madaniyatning o'zaro integratsiyalashgan tizim ekanligini yana bir bor isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. - Москва: Языки русской культуры, 1999. - 896 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. - Москва: Наука, 1974. - 367 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. - Москва: Русские словари, 1996. - 416 с.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. - Москва: РУДН, 2008. - 331 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Волгоград: Перемена, 2002. - 477 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. - Москва: Языки славянской культуры, 2004. - 560 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. - Москва: Академия, 2001. - 208 с.
8. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1992. - 384 б.
9. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. - Тошкент: Университет, 2006. - 476 б.
10. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент: Фан, 2008. - 300 б.
11. Сепир Э. Язык: введение в изучение речи. - Москва: Прогресс, 1993. - 608 с.

12. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - Москва: Языки русской культуры, 1996. - 288 с.
13. Улугов Н. Ўзбек тили фразеологияси. - Тошкент: Фан, 2008. - 256 б.
14. Шафиков С.Г. Лингвокультурология: теория и практика. - Уфа: БашГУ, 2012. - 312 с.
15. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000-2005.